

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

ПОВРЕМЕНИ СПИС

ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

УРЕЂУЈЕ

А. БЕЛИЋ

уз

СТАЛНУ САРАДЊУ

Г. г. А. МЕЈЕ-А, проф. Collège de France, А. СТОЈИЋЕВИЋА, проф. Унив. у Љубљани, К. ЊИЧА, проф. Унив. у Кракову, Љ. СТОЈАНОВИЋА, акад. у Београду, М. РЕШЕТАРА, проф. Унив. у Загребу, О. ХУЈЕРА, проф. Унив. у Прагу, Р. НАХТИГАЛА, проф. Унив. у Љубљани, СТ. ИВШИЋА, проф. Унив. у Загребу, СТ. М. КУЉБАКИНА, проф. Унив. у Скопљу, ФР. ИЛЕШИЋА, проф. Унив. у Загребу, ФР. РАМОВША, проф. Унив. у Љубљани, и Х. БАРИЋА, проф. Унив. у Београду.

КЊИГА II.

БЕОГРАД. 1921.

10. S-h. *vukodlak* dij. „lepir“.

Semaziološki prilog iz staroga vjerovanja.

U Vrbniku na otoku Krku kažu svakomu lepiru *kudlak* (v. ZbNŽ. 5, 72)¹). O tome, da je *kudlak* istovetno s *vukodlak* u književnom jeziku, ne može biti nikakve sumnje; to dokazuje i to, što *kudlak* drugdje, na pr. u Novom u Hrv. Primorju, u Dubašnici na otoku Krku, na otoku Cresu znači „vukodlak“ (v. ZbNŽ. 1, 224; 3, 268). I u zagrebačkom ARj. V, 745 čitamo *kudlak* v. vukodlak, s naznakom, da se riječ govori u Hrv. Primorju i u Istri²). Ja zato hoću da pokažem, u kakoj je svezi značenje „vukodlak (vampir)“ i „lepir“.

Poznato je, da je među svima narodima na zemlji rašireno vjerovanje, da duša može da se pojavljuje u liku kakve životinje i da u liku kakve životinje izlazi iz svoga tijela. Osobito je rašireno vjerovanje, da se duša pojavljuje kao lepir. To se staro vjerovanje potvrđuje i u jeziku, i to najbolje u grčkom jeziku, u kojem se lepir upravo i zove duša, t. j. *ψυχή*. Tako se lepir zove u današnjem grčkom jeziku, no taj je naziv za lepira potvrđen već u Aristotela (v. De animalibus hist. lib. 5, 19)³). Prema tome se i Psiha, ljubavnica Erosova, koja se prikazivala najprije sa ptičjim krilima, prikazuje poslije s lepirovim krilima, a napokon kao sâm lepir. Za grčki naziv *duša* „lepir“ mogu navesti paralelu i iz našega jezika, i to iz istarskoga govora, u kojem *dušica* znači i „lepirić“ (v. potvrdu u Nemanića Čak.-kroat. Stud. I, 1, 42)⁴). Ako se i ne može dokazati, da je spomenuti istarski naziv za lepirića iz duboke starine, ono se može ipak tvrditi, da je osnovan na prastarj predodbi duše⁵).

¹) U ZbNŽ. 5, 66 u 1. bilješci opisuje se „*kudlak*“ ovako: „Kudlak imuje četire krejuti, dva veće, a dva meće, četiri nogi, dva rošćića i nad ustih(!) koti jedan vlasić severt na kolačić; ne fale mu ni dva vele oka koti zernca od prosa. Kudlaki su beli, modri, čevjeni, šari“. I iz toga se opisa vidi, da *kudlak* nije ništa drugo nego lepir.

²) Dijal. *kudlak* mjesto *vukodlak* može se tako razumjeti, što je o ispred akcenta, kako se to dijalektski i u drugih riječi događa, prešlo u *u* (ispor. prema tome lik *vukodlak* u Prigorju između Zagreba i Karlovca; v. ZbNŽ. 13, 98), i što se prvi slog, pošto je oslabio u izgovoru, posve izgubio. Jedan stadij toga slabljenja pokazuje lik *ukodlak*, koji se može potvrditi u starini (jedna se potvrda iz 17. v. nalazi u ZbNŽ. 15, 312) i u današnjim govorima, na pr. u Slav. Posavini (v. ZbNŽ. 7, 123) i u Poljima u Dalm. (v. ZbNŽ. 10, 263).

³) Ispor. o tom na pr. u Gruppe-a, Griech. Mythologie u. Religionsgeschichte (1906), 802. Tu se spominje i jedna francuska narodna pripovijetka iz Cosquinove knjige „Contes populaires de Lorraine“ (br. LVII.), u kojoj duša jednoga pokojnika izlazi iz groba kao bijel lepir. Dodat ću, da i Cosquin u bilješci uz tu pripovijetku upućuje na grčki naziv *ψυχή* „lepir“.

⁴) U zagrebačkom ARj. riječ *dušica* nema toga značenja.

⁵) V. o tome napose u kúizi H. Günterta „Kalypso“ (1919), 213 i d.

U liku lepira mogle su se po starom vjerovanju pojavljivati i različne aveti i demoni, pa se to vjerovanje, osobito za noćne lepire, održalo na mnogo mjesta sve do danas¹⁾. U ovom članku hoću da pokažem, da se i značenje *vukodlak* „lepir“ može razumjeti prema tome starom vjerovanju.

U lepira se osobito često pretvara vještica, pa se i to vjerovanje može posvjedočiti i samim jezikom, jer se lepir često upravo i zove *vještica*. To se vjerovanje zajedno s vjerovanjem, da vještice oduzimaju kravama mlijeko, osobito lijepo ogleda u nemačkom jeziku, u kojem se po svjedočanstvu rječnika braće Grimmā nekakav bijel noćni lepir zove *Schmantheze*, dakle upravo: vještica koja ide na skorup (Schmant)²⁾.

Vjerovanje, da se vještica može stvoriti u lepira, rašireno je i u nas, pa se može i samim jezikom posvjedočiti. U Vukovu rječniku s. v. *vještica* čitamo ovo: „Vještica se zove žena koja (po pripovijetkama narodnim) ima u sebi nekakav đavolski duh, koji u snu iz nje iziđe i stvori se u lepira³⁾, u kokoš ili u ćurku . . . Kad vide u večer kakoga lepira¹⁾ gdje leti po kući, ponajviše misle da je vještica . . .“⁴⁾. Vukovo pripovijedaње mogu i ja sâm potvrditi prema današnjem narodnom vjerovanju (na pr. iz Slavonije, Like, Bosne, Dalmacije i odrukud), jer znam, da noćnu lepiricu naš narod veoma često i zove upravo *vještica*⁵⁾, pa za takav naziv za lepira mogu navesti i neka druga svjedočanstva. Tako na pr. u Šulekovu nemačko-hrv. rječniku tumači se njem. riječ *Nachtfalter* našima: *vještica* i noćnak, a u Šulekovu rječniku znanstv. naz. (god. 1874.) čitamo: *vještice* (metuži), *Nachtfalter*. Po Nemanićevu svjedočanstvu zovu u Istri lepirića imenom *vještica* ili *stržica* (v. Čak.-

¹⁾ Kako su se po starom vjerovanju duše pojavljivale često kao noćne ptice (v. na pr. u Gruppe-a 802), razumijemo, zašto su i danas još različna praznovjerja svezana sa sovama, ši-mišima i drugim noćnim životinjama.

²⁾ Po svjedočanstvu istoga rječnika zove se u Tirolu i samom riječju *Hexe* „vještica“ i nekakav noćni lepir. — S nazivom *Schmantheze* stoji u svezi obični njemački naziv za lepira *Schmetterling*. U riječi *Schmetterling* krije se dijalektičko *Schmetten* „skorup“, čemu je kao i riječi *Schmant* „skorup“ izvor u slavenskoj riječi (ispor. praslav. **smetana* „skorup“), a naziv se osniva na spomenutom vjerovanju, da vještice kao lepiri oduzimaju kravama mlijeko. Prema tome se mogu razumjeti i drugi njemački nazivi za lepira kao na pr.: *Schmanllecker*, kojim se po Grimmovu rječniku zove gdješto ili lepir uopće ili samo nekakav lepir, *Buttervogel*, *Butterfliege* (ispor. engl. *butterfly* „lepir“), *Milchdieb*, *Molkenlieb* i dr. (v. o tom u Heyneovu, Klugeovu ili Weigandovu rječniku i u spomenutoj Güntertovoj knjiži na str. 224/5).

³⁾ Ta je riječ sad istaknuta.

⁴⁾ U članku o vješticama u Vukovoj knjiži „Život i običaji naroda srpskoga“ (1867), str. 211—213, samo je preštampano ono, što je kazano u njegovu rječniku uz riječ *vještica*.

⁵⁾ Po kazivanju dra. P. Bulata zovu u Sućurju na otoku Hvaru „*vješćicama*“ i nekakve bijele lepire, koje često u dragama vihar o podne pokrene.

kroat. Stud. I, 1, 36)¹). U oštarskoj se općini u ogulinskom kotaru lepir zove *viška*, t. j. vještica (v. ZbNŽ. 5, 178)²). Za te naše nazive za lepira ima paralela i u slovenskom jeziku. Prema Pleteršnikovu rječniku *věšča* „vještica“ znači i „(noćni) lepir“³), *věščka* „vještica“ znači i „noćni lepir“, a *věštec* „vještac, vrač“ znači i „večerni lepir“⁴). U maloruskom se jeziku *видьма* „vještica“ zove i lepir, kojemu je lat. ime „papilio machaon“ (nem. Schwalbenschwanz). Tako i u češkom jeziku *bosorka* „vještica“ znači dijalektički i „kruškov prelac“ (v. Kott V, 1040).— Ako i neću da ovdje da ovdje dalje nižem paralele za značenje *vještica* — *lepir*, jer to nije potrebno, spomenut ću još samo to, da i ruski naziv za lepira *бабочка* (dijal. *бабыля, бабышка, бабыра, бабырка* i dr.; v. u Daleju rječniku), koji upravo znači „bakica“, odgovara dosad spomenutim nazivima, jer se može misliti, da se *bakica* uzimalo najprije (eufemistički) u značenju „vještica“⁵).

¹) *Strižica* je upravo deminutiv od *striga* „vještica“ (v. Čak.-kroat. Stud. I, 1, 25), koje je uzajmljeno iz mlet. *striga* „vještica“ (v. Meyer-Lübke, EW. br. 8308), koje opet odgovara lat. *striga* „vještica“: *strix* „sovučaga“ (v. Walde, EW². 744), t. j. vještica se zove kao i sova, u koju se vještica po starom vjerovanju mogla stvoriti.— Zbog tih lat. naziva za vješticu i sovu spomenut ću ovdje, da se po svjedocanstvu Grimmova rječnika imenom *Hexe* „vještica“ zove i noćna ptica legan (caprimulgus europaeus), koja se u grčkom jeziku zove *αγοθήλας*, dakle upravo „kozosac, kozosica“ (ispor. *αἴξ* „koza“ + *θήλαζω* „sisam“), prema čemu je lat. naziv *caprimulgus*, a prema tome nem. *Ziegenmolker* i rus. *козодѣл* (otud u našim knižgama *kozodaj*; v. zagrebački ARJ. V, 422). Neki misle, da bi naziv *αγοθήλας* mogao biti iskvaren, i da je u samom nazivu po t. zv. prstonarodnoj etimologiji izvor vjerovanja, da ta ptica sisa ili muze krave i koze. Tako uči na pr. Boisacq u svom etimologijskom rječniku grčkoga jezika ne prihvaćajući mišljenje, da bi *αγοθήλας* bilo upravo isto što *αγίθαλος*; „sječnica“, kako je mislio i Budmani (v. ARJ. V, 422). Kad bismo pristali za Boisacqom, da je „mitička funkcija“ legneva nastala samo po t. zv. prstonarodnoj etimologiji prema imenu *αγοθήλας*, morali bismo još uvijek pitati, zašto je nama nepoznato ime iskvareno baš u lik *αγοθήλας*. Zar se ne bi moglo reći, da je baš na osnovi vjerovanja o spomenutoj ptici nepoznato ime po prstonarodnoj etimologiji okrenuto u Grcima razumljivo *αγοθήλας*. To bi svakako bio prirodni put. Spomenuti Güntert, koji vjerovanje o legnu, za koga veli da ga u Prusiji drže za vješticu u pticjem liku, poredi s vjerovanjem o lepirima „mlekokradicama“ (v. o. c. 225), ne obazire se za čudo na Boisacqovo mišljenje.

²) Riječ *viška*, koja se govori i na otoku Krku u značenju „vještica“ (v. ZbNŽ. 1, 224, 232), postaje od dijalektičkog „*viška*“. — Dodat ću ovdje, da se u Poljicima u Dalm. i nekakav insekt na drveću zove *višćarica* (v. ZbNŽ. 8, 218).

³) To značenje ima ista riječ i u liku *veša*, koju spominje već J. Grimm (v. Deutsche Myth.⁴ 905).

⁴) Prema Pleteršnikovu rječniku *věšča* znači i divji ogaň; i to se značenje može razumjeti prema starom mišljenju o duši (v. o tom na pr. u spomenutoj Güntertovoj kniži na str. 219). U Pleteršnikovu rječniku nalazimo i riječ *věšćnik*, kojom se naziva ličinka jednoga insekta (latinsko mu je ime *trichodes apiarius*), koja živi u košnicama. To se značenje može razumjeti i zbog poznate metamorfoze insekata (v. i o tom na pr. u Günterta na str. 227 i d.).

⁵) Poznato je, da se vještica najčešće i pomišlja kao *baba*; ispor. za to rus. naziv za vješticu u narodnim pripovijetkama *баба-яги* i ono, što Vuk veli s. v. *vještica*: „Ni jednoj mladoj i lijepoj ženi ne kažu da je vještica, nego sve babama...“

Po starom vjerovanju mogu se i *more* stvoriti u kakvu noćnu pticu ili u lepira (v. na pr. u Gruppe-a, Griech. Myth. 771; Grimm, Deutsche Myth.⁴ 905). Máchal spominje, da i naš narod vjeruje, da se mora može pojaviti kao lepir (v. Nákres slov. bájeslovi 1891, str. 175, 176). Prema tome se može razumjeti, kako se u Šulekovu rječniku znanstv. naz. (god. 1874.) čita *more* kao ime noćnim lepirima, kojima se ondje meće lat. ime *noctuadae* i nem. Eulen, Eulenfalter¹). Za to značenje mogu spomenuti, da i *móra* u slovenskom jeziku po Pleteršnikovu rječniku znači „Eule (noctua)“, t. j. noćni lepir, pored običnoga značenja „Alp“, a tako i češka riječ *móra* po Kottovu rječniku znači i „noční motýl, die Eule“, a dijalektički i „každý motýl denní i noční mimo bosorku“, t. j. svaki lepir daňi i noćni osim kruškova prela²).

Ako uzmemo na um, da su vukodlaci (kao i vjedogoñe) po narodnom vjerovanju bića, koja imaju štošta zajedničko s vješticama i morama (ispor. na pr. samo ono, što o jednim i drugim veli Vuk u svom rječniku³), i kad znamo, da se vještice i more pojavljuju i kao lepiri, onda ćemo lako moći dopustiti, da je gdješto moglo nastati i vjerovanje, da se i vukodlaci, koji se pojavljuju u različnim likovima (na pr. kao koñ, krava, pas, crna mačka, guska, kokoš i dr.; v. Máchal 182), mogu stvoriti i u lepira⁴), pa je onda i sam lepir nazvan vukodlak, kao što se zove i vještica, mora i drugim imenima onih bića, koja se po starom vjerovanju mogu stvoriti u lepira. Prema tome se može razumjeti, kako u Vrbniku *kudlák* (= vukodlak) ima značenje „lepir“.

Zagreb.

Stjepan Ivšić.

¹) Zagrebački ARj. spominjući pod 2 *mora* značenje „nekakav lepir“ prema Šulekovu rječniku dodaje: „Kad bi ovo bilo sigurno, moglo bi se reći, da je 2 *mora* ista riječ, koja je i 1 *mora*, t. j. da se mora u nekijem krajevima pomislja u liku noćnoga lepira“. U ovom se članku to nagađanje utvrđuje, te prema tome ne treba riječ *mora* „Alp“ rastavljati od *mora* „Eulenfalter“, kako je učineno u spomenutom ARj. Berneker u svom etimologijskom rječniku (v. II, 76) ne spominje uopće značenja „Eulenfalter“ za riječ *mora* ni u s.-h. jeziku ni u drugim slav. jezicima.

²) Tako po svjedočanstvu Grimmova rječnika nem. riječ *Schrat*, koja pored drugoga znači i „mora“ i koja je u starini prešla i susjednim Slavenima (govori je i naš narod u Istri u liku *škráta*], gen *škráta*]; v. Nemanic, Čak.-kroat. Stud. I, 32), znači dijalektički (*Schrata*, *Schratel*, *Schrattel*, *Schrettele* u Tirolu) i „lepir“. Güntert hoće da utvrdi i mišljenje, da je i grč. *ἵπταλος* „mora“ istovetno s grč. *ἵπιλος* „noćni lepir“ (v. o. c. 226).

³) U ruskom se jeziku imenom *ведьма* „vještica“ zove i *vukodlak* i *vampir*.

⁴) Moglo bi se dopustiti i to, da se zbog drugog dijela u složenici *vukodlak*, nazvala tim imenom najprije dlakava gusjenica, kao što se na pr. u malorus. jeziku imenom *лущиби* „vještica“ zove i jako dlakava gusjenica lepira, koji se latinski zove „*bombyx rubi*“ (v. i Berneker, EW. I, 264).